

Fiskerlejet midt i købstaden

Om kvarteret Holmen i Slesvig ca. 1800–1910

Af Nils Vollertsen

Købstaden Slesvig var i 1800-årene ikke blot en vanlig oplandsby med den dertil hørende befolkning af købmænd og håndværksmestre, butiks- og håndværkssvende. Byen var tillige hjemsted for en omfattende provins-administration og en militær forlægning, hvis personel af statholder, højere embedsmænd og officerer gav byen et usædvanligt stort islæt af standspersoner. Deres tilstedeværelse betingede yderligere en skare af kontorister, tjenestefolk og soldater, hvad der skabte ekstra bredde i befolkningens jævner lag.

Med til billedet af den usædvanlige befolkningssammensætning i datidens Slesvig hører desuden, at byen havde en betydelig gruppe af erhvervsfiskere, som havde deres eget kvarter. Det lå på en lille ø i Slien, kaldet Holmen, og var dermed både rent fysisk og erhvervsmæssigt skilt ud af den omgivende købstad. Om dette fiskerleje – der i forholdet til Slesvig by var en enhed, men indadtil havde sine egne sociale skel – handler de følgende sider.

Fiskersamfundet på Holmen

Øen Holmen var oprindelig skilt fra det øvrige bysamfund ved det smalle sund, Fischbrückbach, som blev fyldt op i 1935. Ved århundredskiftet boede der her omkring hundrede fiskere, men idag er der kun 15–20 stykker tilbage. Motoriseringen af fiskeriet og de mere effektive fangstredskaber gør, at der fanges lige så meget som omkring år 1900, men nogen guldgrube har fiskeriet i Slesvig aldrig været.

Fiskersamfundet på Holmen kan nok bedst karakteriseres som et ret så sydvendt lokalsamfund, og fiskerfamiliernes grundholdning som udpræget tysk-national, konservativ.

Udsnit af kobberstukket kort fra 1823, på hvilket der tydeligt ses, at Holmen er en ø ved Slesvig. (Fra Geodætisk Instituts samling).

Landskabet Angel – der indtil o. 1830 overvejende var sønderjysk-talende – har således ingen nævneværdig betydning haft for fiskersamfundets folkelige og økonomiske udvikling. Derimod har området syd for Slien, og her især de områder i Svans, der hører til Skt. Johannes klostrets jorder, været af afgørende betydning for fiskernes folkeligt-nationale og politiske bevidsthed. I øvrigt: Skt. Johannes kloster ligger lige op til, lidt øst for fiskerlejet Holmen i Slesvig.

At netop de godsrige områder syd for Slien har betydet så meget for fiskersamfundets udvikling, har ihvertfald to årsager. Den ene: at fiskerfamilierne via familiemæssige bånd var stærkt knyttet til disse udpræget tysk-konservative områder. Og den anden: at vodfiskerne, der var kulturbærerne nede på Holmen, endnu i 1830erne og 40erne solgte ikke mindst Sli-sildene videre sydpå til markeder i Hamburg og Sachsen. Og selv om man i årene omkring og efter 1900 nøjedes med at sælge silden til røgerierne i Egernførde, så gik silden jo fortsat sydpå. Og hvorfor skulle fiskerlavets handelsforbindelser da også gå imod nord: til Danmark, når Slesvigs

heller aldrig havde gjort det. Slesvig leverede således i de gode år o. 1780–1800 endnu til markeder sydpå. Ret beset havde Danmark i slesvigernes øjne vel ikke andet at byde på end jydepotterne, og den fattige jyde 'Hannemann med træsko på', ham sang man smædeviser om.

Fiskerne på Holmen var kort sagt »ein staatsbejahendes und -erhaltendes Element« og »ein wichtig treu-deutsch gesinnter Teil der Schleswiger Bevölkerung«.

Min farmor, der i 1889 fødtes som fiskerdatter på Holmen, har således fortalt, at der i hendes barndom o. 1900 levede en gammel sønderjysk-talende fiskerkone i fiskerlejet. Alene det, at hun erindrer det så præcist, viser jo netop, at sønderjysk-talende familier har været en undtagelse på Holmen.

Retten til fiskeriet på Slien

Hovederhvervet på Holmen var fiskeriet på Slien. Og her var det sild, der udgjorde hovedindtægtskilden. Udover de 16 slagtere, der endnu omkring 1900 boede og slagtede på Holmen, var de 450–500 beboere med ganske få undtagelser fiskere.

Og ved fiskere forstås ikke kun vodfiskere, der fiskede med fire- og ottemandsvod på vodpladserne i Slien – men også netfiskere, der fiskede med sættegarn lige ud for Slesvig. Og dertil kom, at både vod- og netfiskere indtil omkring 1900 fiskede med bundgarn. Sidenhen ophørte dette fiskeri dog, da det ikke kunne svare sig.

Med Christian 1.'s Sli-brev fra 1480 fik alle Slesvigs fiskere ret til at fiske på hele Slien og en mil ud i Østersøen, dog undtaget adelens vodfiskeri og de kongelige vodpladser. At denne ret til Sli-fiskeriet igennem århundrederne i praksis har udviklet sig til vodfiskernes ret til vodfiskeri på hele Slien fremgår af, at de ihvertfald i den her behandlede periode (1800–1910) opfattede denne ret som deres. Netfiskerne derimod var for 'små' til at fiske over hele Slien: derfor nøjedes de med at fiske lige ud for Slesvig.

Fiskerlavet

I 1765 oprettedes fiskerlavet, og dets hovedformål var at hindre enhver overfiskning af fiskebestanden på Slien og at garantere Slesvigs indbyggere et fast kvantum fisk til faste priser. Desuden fastsatte lavet helt nøjagtige bestemmelser for, hvor lange nettene og hvor store nettenes masker måtte være. Og det bestemtes, at ingen vodfiskere måtte eje mere end to parter i det vod, han tilhørte. I den forbindelse er det meget væsentligt, at det i fiskerlavets statutter fra 1765 direkte står nævnt, at det kun er vodfiskere –

Husene på Holmen er stort set alle centreret omkring kirkegården, med kapellet i midten. Kun tre af de fire huse på billedet har i dag karnapper, idet karnappen på det sidste hus er blevet restaureret væk. Fra disse gavlhuse i Süderholmstraße er der bekvem adgang ned til Slien. (Kgl. Bibl. billedsamling).

altså Waden- und Schleppnetzfisher – der er organiseret i lavet. Og det er også i 1765, at systemet med en vodleder (skipper) for første gang dukker frem. Tilmed fastslog lavets vedtægter, at det kun var fiskerkoner og -enker, der havde ret til at husere med fisk inde i Slesvig.

Vedtægterne sikrede også lavsmedlemmernes enker socialt ved at slå fast, at disse enker havde de samme rettigheder som deres afdøde mænd. Dette indebar selvfølgelig også, at de skulle stille med det same kvantum garn som andre vodfiskere – og med en daglejer, som de selv betalte.

Netfiskerne og deres familier derimod var uorganiserede og stod således uden for lavets sociale sikkerhedssystem. De var overladt til sig selv.

Fiskerlavet var altså et slag i ansigtet på netfiskerne, fordi lavet kun tillod vodfiskerne, der var erhvervsfiskere, fiskeriet på Slien. Netfiskerne derimod var i ret høj grad bierhvervsfiskere.

Helt frem til 1900–10 forblev fiskerlavets love praksis på Holmen, og det på trods af vedtægtsændringer i 1829, 1852, 1880, 1890 og 1911.

Fiskeriregulativet fra 1765 begrænsede antallet af vodfiskere til 52, idet det bestemtes, at der ikke måtte være mere end 5 ottemands-vod og 3 firemands-vod. Og regulativet pålagde Slesvigs netfiskere at indskrænke deres

Fiskerkirkegården med Slesvig domkirke i baggrunden og kapellet til højre i billedet. Forrest støbejernsgitteret, der omgiver kirkegården og som fiskerne brugte til at hænge nettene op på, når de om vinteren blev knyttet sammen til det store fællesnet. Dette fællesfiskeri ophørte ca. 1950. Ifølge Vilhelm la Cour skulle Holmens kirke – Mariekirken – være Ansgars fra 826, men udgravninger på Holmen i 1970erne har kun kunnet datere fiskerlejet tilbage til 1200-tallet. (Foto: Nationalmuseet 1964).

fiskeri ud for Slesvig. Desuden stadfæstede regulativet vodfiskernes ret til fiskeri på hele Slien.

Kun vodfiskere kunne altså optages i lavet – men der skulle penge til. I 1830 kostede det således 25 rd. cour. (ca. 6.500 kr.) for en fiskersøn og det dobbelte for en fremmed at blive optaget. Imidlertid blev så få vodandeledige, at 'lavets' fiskersønner straks købte dem. Det ser endda ud til, at max. 15 % af vodfiskerne ihvertfald o. 1780–1800 havde flere andele i voddene.

Ved selv at opkøbe de ledige andele udelukkede vodfiskerne tilgangen af fremmede til lavet. Den sidste ikke-holmer optoges derfor i 1815. Ifølge fiskerlavets love kunne han dog teoretisk set endnu optages i 1852. Lavets love blev imidlertid først tilpasset praksis i 1873. Derved hindrede vodfiskerne, at deres egne naboer, de uorganiserede netfiskere, blev optaget i lavet, idet vodfisker-familierne fastholdt voddene på egne hænder. Og net-

fiskerne blev så bare overladt til sig selv med deres småfiskeri ud for Slesvig.

I 1850'erne skærpedes betingelserne for optagelse i fiskerlavet, idet læretiden sattes til ti år: fire år i lære og seks år som svend, før man kunne blive mester. Og i de ti år måtte man ikke drive netfiskeri på egen hånd. Gjorde man det, afskar man sig fra muligheden for optagelse i lavet. Alene det begrænsede jo tilgangen til fiskerlavet fra kredse uden for vodfiskernes. Og desuden krævede lavet, at vodfiskeren skulle være 'borger' i Slesvig. Han skulle have fast ejendom og kapital.

Var man optaget i lavet, hørte man også til blandt de bedst beslædede fiskere på Holmen. Man blev selvsagt ikke optaget som skipper, men som mandskab med sin part af voddet. Skipperen derimod stillede med båd og redskaber, når der fiskedes med vod – mens de øvrige vodfiskere kun stillede med hver deres part af voddet. Og udbyttet fordeltes, så skipperen fik dobbelt så meget som hver af de andre vodfiskere. Desuden organiserede skipperne salget af fangsten og repræsenterede i det hele taget lavet udadtil.

Skipperne bar altså på alle måder det økonomiske ansvar. De betragtede sig derfor som »die eigentlichen zur Fischerei berechtigten« – altså som dem, der i grunden sad inde med retten til sildefiskeriet. Opfattelsen rimer dog ikke med, at fiskerlavet i striden med Arnæs-skipperne 1843–65 om retten til Sli-silden fastholdt, at det var lavet, der sad på fiskerirettighederne til silden. Brikkerne falder kun på plads, hvis skipperne var dem, der tegnede lavet.

Det ser altså ud til, at fiskerlavet, og dermed vodfiskerne, indtil 1845–50 klart dominerede fiskersamfundet på Holmen og udnyttede lavets stærke lokale stilling til at styrke deres position, ikke mindst over for egne netfiskere. I årene 1845–1910 sker der imidlertid en vis demokratisering i takt med, at den økonomiske situation for alle Slesvig-fiskere forringes.

Fiskeriet

Det fælles vinterfiskeri begyndte den 10. december. Længe før havde fiskerlavets oldermænd været rundt hos lavets medlemmer og meddelt: »I morgen stilles med 20 m net«. Man brugte så kirkegårdens gitter som ophængningsstativ, og alle netdele blev knyttet sammen til et ca. 1.000 m langt fællesnet.

Vinterfiskeriet foregik oftest på isen og var efter 1900–1910 fælles for alle, for vod- som for netfiskere. Før gennemførtes fællesfiskeriet om vinteren kun af fiskerne i lavet. På store slæder bragte man nettet ud til fangstpladsen, som oldermændene alene havde bestemt. Her slog man med isøkser et 3 × 6 m stort hul i isen: Inlat. Heri kom nettet. I en mod stranden vendt

Nogle fiskerfamilier nede på Holmen var så store, at de næsten dannede egne vodfællesskaber, såkaldte familievod. På dette billede ses Jensen-voddet i kvarter ved vodpladsen Poppenhus oven for Mysunde, på Slien. 1914. (Forf. saml.).

hesteskoform slog man så i en afstand af 12 skridt mindre huller i isen. Med lange træstænger blev netarmene derpå trukket under isen og til slut trukket ud af et 12 × 20 m stort hul: Ørhul (plat.: Örloch), der lå over for Inlat, inde ved stranden. Til dette legemligt hårde arbejde anvendtes vindebukke.

Om vinteren fangedes især brasen, men også karper, gedder, aborrer og skrubber. Brasen spiste fiskerfamilierne på Holmen juleaften: kogt, og med kartofler og peberrodssovs. Størstedelen af fangsten solgtes til røgerierne i Egernførde, hvorfra den videresolgtes til aftagere i Hamburg og længere sydpå. Udbyttet deltes mellem alle lavets fiskere, samt mellem de gamle lavsfiskere og enker efter fiskere, der havde været organiseret i lavet.

Imidlertid deltog de fiskere, der ikke var med i lavet, ikke i dette fællesfiskeri. I stedet satte de deres garn uden om de andres fangstplads og fangede derved tit mere end lavets fiskere, hvilket kunne give anledning til gnidninger.

Modsat fællesfiskeriet om vinteren, som hele fiskerlavet var ansvarlig for, stod de enkelte vodfællesskaber selv for vodfiskeriet om foråret, sommeren og efteråret. Og fangstpladserne bestemtes ikke af lavets oldermænd alene som om vinteren, men de fordeltes af oldermænd i samråd med voddets ledere: skipperne, de Schippers, som vodfiskerne på Holmen

kaldte dem på plattysk. Vodpladserne fordeltes således, at alle vodfællesskaberne på skift fik gode, hhv. dårlige vodpladser. Hvert vodfællesskab delte så indtægterne fra fangsten imellem sig.

Vodfællesskabet bestod af otte fiskere – på tysk: eine Wade, deraf udtrykket: Wadenfischerei – og to fladbundede Sli-kåge samt et 200–400 m langt og 3 m dybt net. Motorbåden trak netbåden, og nået ud til vodpladsen gik motorbåden for anker og tog imod linerne fra netbåden. I en modstranden vendt halvcirkel blev nettene kastet ud fra netbåden. Og var nettene kastet ud, tog vodfiskerne ankeret op, og fra begge både begyndte vodets fiskere at hale ind på nettene. Derved nærmede bådene sig langsomt hinanden og lå tilsidst side om side. Derpå toges stjærten med fangsten op, og fiskene vrirlede frem.

Samme teknik brugtes, når vodfiskerne fiskede i firemandsvod, på tysk: eine Schleppe, deraf udtrykket: Schlepnetzfisherei. Forskellen var bare, at selskabet så kun bestod af fire vodfiskere og et halvt så stort vod.

Om foråret og efteråret fangedes især vår- og høstsild i Slien. Og de røgede Sli-sild – kendt under navnet Schleibücklinge – er da også en skattet spise i Sydslesvig. Om sommeren derimod fangede vodfiskerne ål med ålevod. Allerede på vodpladsen kom ålene over i hyttfadet, på plattysk: Hyfatt, som slæbtes efter båden, hjem til Holmen.

Endnu i 1879 eksisterede der på fiskerlejet Holmen 8 ottemandsvod (Waden) og 5 firemandsvod (Schleppen), i 1896 derimod 10 ottemandsvod og i 1906 12 ottemandsvod. I fiskerlavet har der altså i 1879 været organiseret 84 vodfiskere, i 1896 og 1906 derimod 80, hhv. 96.

Fiskede vodfiskerne på Slien mellem Slesvig og Mysunde var det en uskreven lov, at fiskerne hver dag vendte tilbage til Holmen. Fiskede man derimod oven for Mysunde, blev man ude fra mandag til lørdag. Så gik man i kvarter på bøndernes høløfter, i landsbyerne langs med Slien, og betalte for logi med fisk. Kosten sørgede vodfiskerne selv for, idet de tilberedte fisken over åbent ildsted – med groft salt og Sli-vand som eneste tilsætning. Frokosten samt øl og snaps havde man med hjemmefra i en stor madkasse af træ, på plattysk: de Mattkist. Og havde man ellers brug for noget, byttede man sig til det hos bønderne, med fisk som betaling.

Det var så om vodfiskeriet og dets organisation. De uorganiserede netfiskere og gamle vod- og netfiskere derimod tjente til udkommet ved lige ud for Slesvig at fiske med sildegarn, åluser og kroge.

Før fiskersamfundets og dermed også fiskerlavets åbning o. 1900–10 gennemførtes alt vodfiskeri – også fællesfiskeriet om vinteren – således kun af vodfiskerne, der jo var organiseret i fiskerlavet. Og netfiskerne brugtes højst som daglejere, eller hvis vodfiskerne ejede mere end en ud af fire, hhv. otte andele i et fire-, hhv. ottemandsvod. Den tomme plads udfyldtes

*I det fælles vinterfiskeri deltog alle lavets vodfiskere, og udbyttet deltes lige-
ligt imellem alle fiskerne. På billederne er Holm-fiskerne næsten færdige
med at trække vintervoddet i land på vodpladsen Achter de Woort mellem
Vesby og Mysunde. Til dette legemligt hårde arbejde anvendtes vinde-
bukke (håndspil). 1930erne. (Forf. saml.).*

så af en netfisker. Efter o. 1900 blev dog også netfiskerne fuldgældige medlemmer af fiskerlavet og fik derved også mulighed for at købe en part af voddet.

Fiskerlavets lokale magtstilling styrkes 1800–50

Med støtte i fiskerlavet og fiskeriregulativet, der gjaldt frem til 1830–40, havde vodfiskerne en ubestridt magtstilling i lokalsamfundet, ikke mindst i forhold til netfiskerne.

Indtil 1820–30 havde fiskerlavet kun haft retten til fiskeri på Slien og en mil ud i Østersøen – en ret, Christian 1. havde givet i sit Sli-brev fra 1480. Kronens fiskegrunde derimod havde indtil 1820 været forpagtet ud til vodfiskeren Christian Schmidt fra Holmen, hvilket undertiden havde ført til intern strid. Og adelen sad på sit vodfiskeri i Slien.

Fra 1820 stod lavet imidlertid som forpagter af kronens fiskegrunde (vodpladser) og fra ca. 1835 også af adelens vodfiskeri på Slien. Der var altså tale om en yderligere monopolisering af fiskeriet på Slien, og det styrkede lavet både indadtil og udadtil.

Udadtil sad lavet i 1820erne og 30erne således inde med monopolet på Sli-fiskeriet. Og da adelen langs med Slien ikke længere udøvede sit fiskeri med *sildegårder*, havde vodfiskerne i Slesvig ingen konkurrenter mere, der kunne anfægte det økonomiske grundlag for deres eksistens. Det gjorde dem så stærke, at de selv kunne fastsætte priserne og afgøre, hvem silden skulle leveres til.

Således klagede bolsmanden O. H. Diedrichsen – ejer af et større silde-salteri i Goltoft – i 1841 over, at fiskerne i Slesvig i snart mange år årligt kun havde leveret knap 45 tons grønne sild til hans virksomhed. Og det var alt for lidt til, at han kunne udnytte sin kapacitet. Konsekvensen blev økonomiske tab og færre arbejdspladser for kvinder og børn. Da de flensborgske skippere på grund af den gode pris og rimelige kvalitet foretrak hans saltede sild frem for de norske, var han interesseret i at skabe et sikrere grundlag for produktionen ved selv at drive sildefiskeri på Slien. Diedrichsen fik dog ikke tilladelse hertil, hvilket skyldtes fiskerlavets indgriben.

Indadtil brugte lavet sin altdominerende rolle til at eliminere visse sociale spændinger mellem organiserede vodfiskere og uorganiserede netfiskere på fiskerlejet Holmen. Disse gnidninger eksisterede tildels allerede midt i 1820erne. Og var vel en konsekvens af, at vodfiskerne i fiskerlavet søgte at bruge deres ret så fremherskende stilling til at trænge deres egne netfiskere ud af markedet.

Fiskerlavet ansøgte således i 1827 statens finansforvaltning, Rentekam-

Vodfællesskabet fisker ål med ålevod på vodpladsen Vört Lock nær Mysunde. Fiskerne er ?, ?, Johannes Wolff (Holler), Karl Jensen (Leier), og i den bageste båd Wilhelm Nanz (Stein), ?, Hans Adolf Nanz (Knacker) og Lorenz Nanz (Weinenicht). 1942. (Forf. saml.).

meret i København, om ikke kun at få småfiskeriet med sildegarn på Slien forbudt – men også fiskeriet lige ud for Slesvig. Hvis fiskerlavets ansøgning var blevet imødekommet, hvad den ikke blev, ville det have presset netfiskerne på Holmen til helt at opgave fiskeriet.

Slesvigs fiskere var altså hverken før eller efter 1845–50 en homogen gruppe. Fiskerlejet var derimod helt klart et isoleret bysamfund med stærke sociale skel.

Og da man jo skulle være borger: altså have fast ejendom og kapital for at blive optaget i fiskerlavet, har det nok også overvejende været vodfiskerne, der stod som husejere. Disse lejede så de øvrige lejligheder i huset ud til netfisker-familier. Borgerlisterne, der dækker årene 1625–1864, peger således henimod, at vodfiskerne – der havde en udtalt god økonomi – generelt har beboet og ejet husene i Süderholmstraße, tildels dog også i Fuß am Holm. Altså ihvertfald har de siddet på husene ned mod Slien.

Fiskerlavet mister sin lokale magtstilling 1845–1910

I løbet af 1800-tallet sker der en række ting, som bidrager til at svække fiskerlavets magtstilling. Indtægterne falder, og folketallet på Holmen øges.

Når indtægterne falder, skyldes det dels, at der i det hele taget fanges

færre sild på Slien, f.eks. på grund af stormfloder i 1836 og 37, der både hindrer fiskeriet og ødelægger mange redskaber, dels at andre trænger ind på fiskerlavets enemærker.

Arnæs-skipperne havde således i 1843–65 og 1888–90 held til at anfægte lavets monopol ved selv at iværksætte et omfattende vodfiskeri, som de gennemførte ved at hyre arbejdsløse søfolk fra Arnæs til at fiske for sig på øvre Sli, altså farvandet mellem Slesvig og Arnæs. Og da det var her, de bedste fangstpladser lå, var det et angreb netop på det område, der udgjorde det økonomiske grundlag for Slesvig-vodfiskernes lokale position. Hertil kom så store udgifter til resultatløse retstrætter med Arnæs-skipperne – og med forpagterne af Binebæk gods' vodfiskere (1898–1905). Godserne i det sydlige Angel og på den nordlige del af Svans var nemlig efter 1845 begyndt at bortforpagte deres vodfiskeri til andre. Medens lavet således i 1845 havde forpagtet 80 % af adelens vodfiskeri, var dets andel i 1860 faldet til 60 % – de resterende 40 % var gået til en tømrer, Christian Henningsen og til en husmand, Christian Green.

Samtidig med denne nedgang i fiskeriet var der sket en betragtelig befolkningsøgning på Holmen – der var blevet flere, som skulle leve af mindre: Antallet af fiskere var steget fra ca. 40 ved år 1800 over 60 ved 1850 til 100 år 1900.

Faldende indtægter kombineret med en øget fiskerbefolkning kunne i længden ikke ende med andet end en intern strid på Holmen mellem de organiserede vodfiskere og uorganiserede netfiskere, i 1880'erne og 90'erne endda også mellem 'store' og 'små' vodfiskere. Modsætningerne svækkede afgjort Slesvig-fiskerne som helhed – men specielt vodfiskerne, der o. 1900 var for svage til fortsat at kunne hævde deres tidligere så fremherskende stilling.

Alle disse forhold gav stødet til, at fiskersamfundet på Holmen i Slesvig frem til 1900–10 langsomt åbnede sig mere og mere. Og til at fiskerlavet også med tiden optog netfiskere.

Fiskersamfundet i opbrud

Slesvig-fiskernes økonomiske nedtur ramte naturligvis især netfiskerne, og det fik dem til at søge bort fra Holmen, specielt ind til Slesvig og over i andre og i sjældnere tilfælde langt bedre betalte jobs. Nogle blev således håndværkere, og nogle ganske få blev præster. De fleste blev dog arbejdere eller tjenestefolk, og det ændrede ikke ved deres sociale status. Ofte tværtimod.

Muligvis har afvandringen fremskyndet omstruktureringen af fiskersamfundet på Holmen. Holmen var da ikke mere et lokalsamfund, hvor næsten

Vodfællesskab på vej ud til sin vodplads, 1934. Mange af de arbejdsfotos, der findes fra Holmen, bærer præg af det billedsprog, der dyrkedes i Det tredje Rige, ved at være ret så heroiske i deres udtryk. Dette billede, der tenderer henimod det socialrealistiske, er dog en undtagelse. (Forf. saml.).

alle levede af fiskeriet – men et samfund, hvor nogle også var beskæftiget i andre erhverv, såsom skomager, snedker, bager, købmand, fiskehandler, røger og kogekone. Ikke des mindre fortsatte flere koner fra Holmen med at købe fisk af Holmens fiskere og falbyde dem inde i Slesvig, hvor de gik fra dør til dør, med fiskene i deres flettede fiskekurve. Disse koner var oftest fiskerkoner eller -enker og solgte fiskene i eget regi, og ikke i fiskerlavets eller enkelte fiskeres.

Omend fiskerlejet endnu o. 1900–10 bar præg af at være et lukket lokalsamfund, var åbningen dog en realitet.

Åbningen skabte også bevægelighed indadtil. Og kombineret med et stærkt fald i indtægterne fra sildefiskeriet frem til 1860–70 – som fremskyndede en stærkere social bevidsthed – skabte det uro nede på Holmen. Indtægterne var da faldet til o. 200 rd. årligt pr. fisker. Enkelte netfiskere sad endda så skidt i det, at de ikke engang havde råd til at lappe vodstøvlene, der jo var af læder. Oveni det kom de nævnte store udgifter til retstrætter med Arnæs-skipperne i årene 1843–65 om retten til sildefiskeri på den øvre Sli, som havde tvunget fiskerlavet i Slesvig til at optage store lån,

der skulle betales tilbage. Også vodfiskerne på Holmen kørte altså med en stram økonomi.

Den økonomiske stramning splittede fiskerlavet, idet skipperne for de store ottemands-vod (ty.: Wadenschiffer) og skipperne for de små firemands-vod (ty.: Schleppnetzschiffer) var oppe i totterne på hinanden. De små skippere ville således ikke længere affinde sig med, at de små vod altid skulle vige for de store – en uskreven lov, der i gode tider aldrig havde voldt problemer. Det var naturligt, at ordningen nu – hvor fangsterne og indtægterne var blevet mindre – følte som en uretfærdighed.

Og det blev ikke bedre i 1880'erne og 90'erne, da de små skippere solidariserede sig med netfiskerne mod de store. De små ville ikke finde sig i, at Slesvigs magistrat på fiskerlavets opfordring påny havde slået fast, at garnene og de små vod til enhver tid skulle vige for de store vod. Det betød, at hvis vodfællesskabet ville fiske på steder, hvor netfiskerne eller de små vodfiskere havde net ude, skulle de tages op og flyttes et andet sted hen.

Men det nægtede de at efterkomme, da det i deres øjne var et urimeligt krav. Modstanden satte fiskerlavet på den anden ende, især da de små skippere truede med at sprænge lavet ved at melde sig ud af det. Og dertil kom, at de uorganiserede netfiskere – der udgjorde 60 % af fiskerne på Holmen – holdt sammen og således var en stærk faktor, fiskerlavet måtte regne med.

De små skippere og netfiskerne bebrejdede lavet, at en stor del af deres »surt fangede fisk« brugtes som gaver og til at bestikke folk med. Iøvrigt gad de heller ikke gøre arbejdet for andre. Og da størstedelen af netfiskerne i forvejen drev fiskeri for egen regning, havde de små skippere også tænkt sig det. Dette var et klart brud med fiskerlavets princip om, at alle vodfællesskaberne drev fiskeriet i fællesskab.

Hverken vod- eller netfiskerne havde det alt for godt i perioden 1845–1910. Set i forhold til Slesvigs socialstruktur lå nemlig selv de relativt velbeslåede vodfiskere i den nederste ende af middelstanden. Vodfiskerne var kun store nede på Holmen, udenfor betød de intet mere. Uanset social status var der i realiteten o. 1880–1910 ikke mere den store forskel på Slesvig-fiskernes økonomiske situation, idet de stadigt dårligere fangster ramte alle fiskerne i Slesvig. Herom fortæller min farmor Ella Voltertsen, f. Nanz, som af holmerne blev kaldt Ella Lütt, efter hendes far Heinrich Nanz (Lütt):

»I det hus, hvor mine forældre havde lejet en lejlighed, boede der også to andre familier: den ene af dem ejede huset. Vores lejlighed var meget lille: et køkken med åbent ildsted, stue og soveværelse. Soveværelset var endda fyldt op med en dobbeltseng til mine forældre samt en barneseng og en barnevogn uden hjul til de to yngste af os syv søskende. Men kun

Maleri af Agnes Slott Møller fra 1919. Fiskere boder garn ved husmuren. (Kgl. Biblioteks billedsamling).

så længe de var små. Med tiden flyttede alle op på loftet, under taget – der var så utæt, at det sneede igennem om vinteren. For at undgå den værste fugt, spændte far et stort oversegl over sovepladsen. To af os piger sov i sengen, en på gulvet – mens mine brødre lå på halm.

Loftet var delt. Mens vi brugte den ene halvdel, var den anden ejerens. Og han var alkoholiker – så når han sent om aftenen kom hjem, stank det langt væk. Stanken var så uudholdelig, at vi tætnede sprækkerne i den trævæg, der skilte loftet i to dele. Det hjalp dog ikke spor.

Og så rotteplagen. Skulle man på WC nede i baghaven var det nødvendigt først at banke hårdt på WC-døren, så rotterne forsvandt. Alle døre skulle lukkes, ellers smuttede rotterne ind i huset. Fiskerne i Slesvig kunne ikke gøre andet mod rotteplagen – end, hvis de fik nys om en rotterede, grave den ud og slå rotterne ihjel med spaden. Derpå blev rotterne bare smidt et eller andet sted hen. Særlig renligt var det bestemt ikke – men bedre blev det nu heller ikke af, at alt affald bare blev hældt ud i Slien. Og affaldsspanden så skuret med beskidt vand fra Slien«.

Nøden gjorde sit til, at striden mellem vod- og netfiskerne på fiskerlejet Holmen ulmede 1880erne igennem – indtil fiskerlavets oldermænd i 1889 bad Slesvigs magistrat om at sætte en stopper for disse »ulidelige« forhold. Men i 1890 herskede der »anarki« på Holmen med fare for, at fiskerlejet

helt »gik til og forarmedes«. Striden stilnede dog af i løbet af 1890erne og frem til 1900, da alle Slesvig-fiskernes økonomiske situation bedredes i disse år.

Zusammenfassung

Der Holm eine Fischersiedlung mitten in der Stadt

Holm bedeutet Insel, und eine Insel war die Fischersiedlung Holm in der Stadt Schleswig auch bis 1935, als das Nazi-regime im Zuge der Wiederaufrüstung eine Kaserne auf dem Netzetrockenplatz der Holmer Fischer: »die Freiheit«, erbauen liess. Zugleich wurde auch der Fischbrückbach, der den Holm von der übrigen Stadt trennte, zugeschüttet.

Ausser einigen Schlachtern wohnten auf dem Holm ausschliesslich die Waden – und Netzfischer der Stadt Schleswig. Um 1900 waren es etwa 100 Fischerfamilien, also im Ganzen 450–500 Personen.

Die Wadenfischer waren in der Holmer Fischerzunft (gegr. 1765) organisiert, und bildeten in der Zunft und in ihren Wadengemeinschaften eine in sich geschlossene Gruppe, ohne jeglichen Kontakt zu den Netzfischern. Als Wadenfischer fischten sie mit Waden (Zugnetze), und zwar auf der ganzen Schlei. Das Recht hierzu bestätigte ihnen Christian I. in seinem Schleibrief 1480, aus dem hervorgeht, dass die Schleswiger Fischer auf der ganzen Schlei und eine Meile vor Schleimünde frei fischen dürfen. Sie durften aber nicht auf den privaten Wadenzügen der adligen Güter entlang der Schlei fischen, dies verbot ihnen ausdrücklich der Schleibrief. In den Jahrhunderten nach 1480 haben dann auch besonders die Schleswiger Wadenfischer sich immer wieder auf ihr Privileg: den Schleibrief, beriefen. Dies trifft auch für die Jahre 1800–1910 zu.

Im Gegensatz zu den Wadenfischern waren jedoch die Netzfischer unorganisiert, und fischten mit ihren Stellnetzen auch nur im Wasser draussen vor der Stadt Schleswig. Hinzu kam noch, dass sie als Unorganisierte nicht vom sozialen Sicherheitsnetz der Fischerzunft Gebrauch machen konnten. Dies gehörte 1765–1910 auch zu den »Privilegien« der Wadenfischer in Schleswig.

Die Fischersiedlung Holm in Schleswig bildete sich 1765–99 als Isolat heraus, erreichte 1800–49 seinen Höhepunkt und befand sich seitdem, wenn auch langsam, in Auflösung. Die Auflösung des Isolats ist besonders auf wirtschaftliche Ursachen zurückzuführen, indem die Zahl der Fischer bis 1900 ständig zunahm: von 40 um 1800 über ca. 60 um 1850 bis ca. 100 um 1900. Dadurch wurde ihre wirtschaftliche Lage immer schlechter.

Auch andere Ursachen spielten aber eine nicht unbedeutende Rolle, und zwar erstens: die hohen Prozesskosten, als Folge der oft langjährigen Streitigkeiten mit Schleianliegern um die Fischereigerechtheit auf der Schlei. Zweitens: die schlechten Heringsfänge, verursacht durch die Überfischung der Schlei und durch die verheerenden Sturmfluten von 1836 und 1837. Und drittens: trug die Privatisierung der adligen Wadenfischerei in der Schlei und die rechtswidrige Wadenfischerei, besonders der Arnisser Schiffer, zur weiteren Aushöhlung der wirtschaftlichen Lage der Schleswiger Wadenfischer bei. Die Schiffer aus Arnis trieben nämlich ihre Wadenfischerei in der oberen Schlei, also auf der Schlei zwischen Schleswig und Arnis, und gerade dieser Teil der Schlei bildete mit seinen guten Heringsfangplätzen die Existenzgrundlage der Wadenfischer in Schleswig. Die reichen Heringsfänge aus der oberen Schlei waren aber auch die finanzielle Basis für die starke lokale Stellung der Schleswiger Wadenfischer.

Um 1900–10 waren die Schleswiger Wadenfischer demassen finanziell geschwächt, dass ihre bisherige vorherrschende lokale Position dadurch verlorenging. Zudem befand sich seit etwa 1850 nicht nur der Holm als Stadtisolat, sondern auch die Holmer Fischerzunft als in sich geschlossene Gruppe langsam in Auflösung. Diese Auflösung hatte zwei Konsequenzen. Die eine: eine Zunahme fremder Berufe in Fischerfamilien bis 1900, und die andere: eine Öffnung

der Fischerzunft, indem ab 1900–10 auch Netzfischer in der Fischerzunft aufgenommen werden konnten.

Im Endeffekt bedeutete es, dass das Gemeinschaftsgefühl der Wadenfischer, das sich ja gerade durch die Arbeitsgemeinschaften in den Waden gebildet und gefestigt hatte, allmählich verschwand. Damit ging auch ihre Identität als Wadenfischer und Kulturträger verloren, eben, weil die Sitten und Gebräuche auf dem Holm sich aus der gemeinsamen Arbeit in den Waden herausgebildet hatte. Dies war aber nur der Anfang vom Ende zur gänzlichen Auflösung des Isolats, und die wenigen jungen Schleswiger Fischer, die es heute noch auf dem Holm gibt, leben ohne das Bewusstsein um eine Fischertradition, wie es vor 1900–10 noch der Fall war. Man könnte die Behauptung wagen vielleicht, sie hätten ihre Identität als Holmer Fischer völlig verloren. Sie besitzen nicht mehr das Bewusstsein, Holmer zu sein, sondern sind Schleswiger geworden.

Litteratur:

Christiansen, Theo: Schleswig 1836–1945. Eine Stadt und ihre Bürger in 110 Jahren des Wandels aller Lebensbedingungen, Schleswig 1973.

Hockenbrink, Manfred: Die Fischer auf dem Holm in Schleswig. Anthropologische Untersuchung eines Stadtisolats. Inauguraldissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Giessen, Schleswig 1965.

Lorenzen, Andreas: »Folkeminder fra Holmen i Slesvig«, s. 203–22 i: *Sønderjysk Månedsskrift* 1943, u.st. og u.å.

Lorenzen, Chr. G.: »Om Gildevæsenet i Byen Slesvig, med særligt hensyn til den Måde, hvorpå de bestående Gilder i vore dage afholder deres Årsfester«, i: *Dansk Månedsskrift* 1860, bd. 2, s. 168–91.

Philipsen, Heinrich/*Petersen*, Ernst: Der Holm und die Holmer. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Schleswig, Schleswig 1935.

v. *Schröder*, Johannes: Geschichte und Beschreibung der Stadt Schleswig, Schleswig 1827.

Trap, H. P.: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig II, København 1864 (genoptrykt Viborg 1975).

Vollertsen, Ernst: »Holmen – et fiskerleje«, i: *Sønderjysk Månedsskrift*, Tønder 1978, s. 100–05 og 142–46.

Indsamlet stof

Ella Vollertsens erindringer, ubearbejdet maskinskrevet manuskript på 53 sider, optaget på bånd og oversat til dansk af Nils Vollertsen 1978–80.

Kilder:

Landesarchiv Schleswig-Holstein, Schleswig

Abt. 50c:

2190 – Die Fischer Joh. Witt, Claus Sager, Joh. Möller et Cons. in Schleswig gegen den Eingessessenen Otto Diedrichsen in Goltoft 1842.

2534 – Die Wesebyer Eingessessenen Franz Peters et Cons. gegen die Älterleute der Holmer Fischerzunft, H. Nantz et Cons. 1843–44.

Abt. 66 Req. IVb:

6 – Regulierung der Schleifischerei 1840–48.

55 – Akten der Rentekammer betr. Regulierung der Schleifischerei 1799–1839.

Abt. 79:

991a – Akten des Ministeriums für Schleswig betr. Schleifischerei 1850–71.

991c – Akten der Schleikommission: Untersuchungen über die Berechtigungen in der Schlei 1851–65.

Abt. 79.3 (Schl. Minist. I. Dep. A-B und II. Dep. B):

186 – Gottorp amt.

- Abt. 168:
 197 - Acta varia betr. die Schlei 1795–1865.
 198 - Akten des Advokaten Chemnitz betr. die Jurisdiktion auf der Schlei 1845–47.
 Abt. 309:
 12267 - Fischereigesellschaften und -vereine sowie Zentralverein preussischer Berufsfischer (SPD-hvervekampagne blandt fiskerne i Preussen).
 Abt. 313:
 16–23 - Fischereiberichte des Oberfischmeisters an die Regierung in Schleswig 1877–92.

Stadtarchiv Schleswig

C XIX, 3:

- 251c - Das Schleiproklam 1780, 1805–22–65 (mit zwei Anlagen A und B) + Anmerkungen zum Schleiproklam von 1805.
 XIII, 1: Fischerei, Allgemeines.
 6 - Fischerei in der Schlei 1868–69.
 7 - Bundgarnfischerei in der Schlei 1882.
 XIII, 4: Holmer Fischerzunft
 1 - Gewerksartikel, Betriebsregulation und Satzungen der Fischerinnung 1852, 1873, 1887, 1890, 1911.

Fiskerlavets arkiv, Slesvig

- 2 - Statuten, Fischereiordnung, Fischereigesetz und sonstige Reglements 1765, 1830–90 und 1912.